

INTERFERENȚE GRECO-SCITICE CA REFLECȚIE A CIRCULAȚIEI MONETARE LA MARGINEA STEPEI*

Victor COJOCARU

1. Introducere

Viața nomazilor cunoscuți sub numele generic de Σκύθαι, strâns legată de existența comunităților elene de pe litoralul pontic, se lasă reconstituită pe baza diverselor izvoare, între care autorii greci și torentica ocupă un loc aparte. De la Herodot la Lucian din Samosata și chiar mai târziu descoperim crâmpoie dintr-o experiență de conviețuire extrem de interesantă, acumulată timp de un mileniu la periferia antichității, dar a cărei reflecție literară este puternic impregnată de conceptele și reprezentările lumii mediteraneene. Tabloul este completat și amplificat, din perspectiva păstorilor asiatici, datorită evidenței arheologice – de la piese de harnașament, obiecte de podoabă în stil animalier și importuri grecești ajunse în adâncurile stepei până la surprinderea unor aspecte care țin de ritul și ritualul funerar. Mărturii grăitoare, în acest sens, depun descoperirile făcute în tumuli celebri precum cei de la Čertomlyk, Solocha sau Tolstaja Mogila.

Problematizarea interferențelor de cultură și civilizație, desfășurate la marginea stepei de-a lungul timpului, corelată dorinței de a percepe mai nuanțat complexitatea unei lumi în permanentă schimbare, obligă nu doar la perfecționarea metodei de cercetare, ci și la aducerea în discuție a unor date oarecum marginale. Printre acestea s-ar înscrie, pe de o parte, vârfurile de săgeată folosite ca echivalent premonetar în zona de nord-vest a Pontului Euxin într-o fază timpurie a contactelor comerciale

* Textul a fost prezentat, mai întâi, sub forma unei comunicări, pe data de 28 aprilie 2010, într-o ședință organizată sub egida Societății de Studii Clasice din România – Filiala Iași, în colaborare cu Institutul de Arheologie și Catedra de Studii clasice, Italiană și Spaniolă a Facultății de Litere a Universității „Al. I. Cuza”. Mulțumim tuturor celor care au participat la discuția prilejuită de comunicare. O recunoștință aparte datorăm kolei dr. Ligia Ruscu (Cluj-Napoca) pentru lecturarea atentă a manuscrisului și pentru sugestiile utile.

întreținute de coloniștii ionieni cu lumea tracă și *Hinterlandul* scitic. Pe de altă parte, ne gândim la monedele regilor sciților de mai târziu, bătute în orașele grecești de pe litoral. Cele două aspecte ale circulației monetare, deși presupun contexte istorice mult diferite, au în comun rolul specific al „barbarilor” (nomazi sau sedentarizați), respectiv al sciților, ca paralelă la tabloul culturii grecești a comunităților urbane. Demersul de cercetare pe care îl propunem s-ar justifica și prin absența unei discuții anterioare explicite asupra datelor menționate (care depășesc sensibil cadrul strict al numismaticii) din punctul de vedere al formelor de reprezentare a nomadismului.

2. Vârfuri de săgeată în circulația monetară: cultul lui Apollon sau „descoperirea sciților”?

Pentru regiunile de la nord-vestul Pontului Euxin, una dintre cele mai importante *mirabilia*, rămasă total în afara atenției autorilor antici¹, constă din mii de vârfuri de săgeată, descoperite în tezaure sau izolat² și a căror funcție ca mijloc de schimb a fost recunoscută de multă vreme de specialiști³. Vor fi fost ele folosite ca atare anterior colonizării grecești – în arealul triburilor tracice sau iraniene – or avem de a face cu o invenție a coloniștilor ionieni? Aceasta ar fi o primă întrebare la care suntem în imposibilitatea de a formula un răspuns convingător, câtă vreme argumentele solide se mai lasă așteptate⁴. Totodată, ar mai fi destule probleme discutabile precum, de exemplu, caracterul emisiunilor, locul de origine, autoritatea emitentă sau limitele cronologice ale circulației. Deoarece disputa dintre numismați se poartă de mai multe decenii și este

¹ Doar o expresie întâlnită la Eschil, *Prometheus*, 879: οἶστρον ἄρδης (vârf de țepușă [de împuns vitele]), care evocă sintagma οἶστοῦ ἄρδης (vârf de săgeată), ar putea face aluzie la vârfurile de săgeată de luptă scitice. La acestea, ca posibil prototip pentru forma mijlocului de schimb premonetar în discuție, ne referim ceva mai jos.

² G. Talmațchi, *Despre semnele monetare din zona de vest și nord-vest a Pontului Euxin (secolele VI-V a. Chr.)*, în *Pontica*, 42, 2009, p. 599, vorbește despre cartarea unui total de peste 30 tezaure și peste 49 de puncte cu descoperiri izolate. Tezaurele descoperite la Atiya (Bulgaria) și Jurilovca I (județul Tulcea) sunt formate din peste 1000 exemplare fiecare – *ibidem*, p. 601.

³ Încă din anii '20 ai secolului trecut, vezi G. Severeanu, *Sur les monnaies primitives des Scythes. Lingots monnaies en forme de pointe de flèche*, în *BSNR*, 21, nr. 57/58, 1926, p. 1-6.

⁴ G. Talmațchi, *op. cit.* – cea mai recentă lucrare referitoare la problemă – nu aduce nimic nou în acest sens.

încă departe de a putea fi considerată încheiată, nu ne putem permite să intrăm aici în amănunțele discuției⁵. Să ne fie îngăduite doar câteva cuvinte despre forma semnelor premonetare care ne preocupă, arealul de răspândire a descoperirilor și limitele cronologice ale circulației.

În ceea ce privește forma, este vorba despre două tipuri principale de piese – unele amintind de frunza de „salcie” sau „lauri”⁶ (Pl. I, 2; IV, 2-8), iar altele având două sau trei muchii, eventual și o aripioară (Pl. I, 1; IV, 10)⁷. La al doilea tip, se impune atenției o anumită asemănare, în anumite cazuri până la identitate, cu vârfurile de săgeată de luptă, din bronz, folosite de sciții timpurii (Pl. II)⁸.

Arealul de răspândire a descoperirilor corespunde litoralului Mării Negre cuprins între peninsula Atiya/Athia, în vest și partea vestică a peninsulei Crimeea, înspre est (Pl. III), cu trei centre de concentrare a acestora – Apollonia, Histria/Argamum și Berezan/Olbia⁹. În *Hinterlandul* scitic nu a fost găsit, deocamdată, nici un vârf de săgeată cu

⁵ Pentru ansamblul problemei, cu trimiteri la literatura anterioară, vezi C. Preda, *Prämonetäre Zahlungsmittel in Form von Pfeilspitzen an der West- und Nordküste des Schwarzen Meeres*, în *Klio*, 73/1, 1991, p. 20-27; D. B. Šelov, *Monety-strelki vo Frakii i Skifii*, în *Skifija i Bospor (materialy konferencii pamjati akademika M. I. Rostovceva)*, Novočerkassk, 1993, p. 140-151; C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998, p. 30-39; cf. V. A. Anochin, *Monety-strelki*, în A. S. Rusjaeva et al. (ed.), *Ol'vija i eë okruga. Sbornik trudov*, Kiev, 1986, p. 68-89; P. O. Karyškovskij, *Monety Ol'vii. Očerk deneznogo obraščeniija Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja v antičnuju epochu*, Kiev, 1988, p. 30-34.

⁶ Cf. părerea mai nouă exprimată de G. Talmațchi, *op. cit.*, p. 597: „Mai degrabă, după observații personale, piesele anterioare ar ilustra, ca formă (inclusiv nervuri etc.) o frunză de măslin. Asemănarea o considerăm absolut izbitoare”. Chiar dacă frunza (mai exact, ramura) de măslin implică, într-adevăr, o semnificație pacifistă, speculațiile autorului trebuiesc luate *cum grano salis*: „Această simbolistică se împletea perfect cu tactica adoptată de elementele grecești ionice colonizatoare față de populația autohtonă de pe coastele apusene (sic) ale Pontului Euxin”.

⁷ C. Preda, *op. cit.*, 1991, p. 21; C. Preda, *op. cit.*, 1998, p. 33, 35; cf. P. O. Karyškovskij, *op. cit.*, p. 30-31, despre descoperirile de la Berezan și Olbia (cu teritoriul). Dincolo de piesele ornamentate și unele variante mai rare, ultimul distinge un tip principal împărțit în trei grupe: vârfuli prelungite sub forma frunzei de salcie; altele mai late, apropiate de oval și amintind frunza de laur; altele și mai late, de formă romboidală (p. 30).

⁸ Analogii invocate deja de G. Severeanu, *op. cit.* În același sens, cercetarea a fost continuată de A. I. Meljukova, *Vooruženie skifov*, Moscova, 1964, p. 18-19, 28 și fig. 1; cf. B. N. Grakov, *Skify. Naučno-populjarnyj očerk*, Moscova, 1971, p. 89-91.

⁹ D. B. Šelov, *op. cit.*, p. 141; C. Preda, *op. cit.*, 1991, p. 23-24; cf. C. Preda, *op. cit.*, 1998, p. 31 și fig. 1 de la p. 34.

valoare premonetară, iar unele informații privind răspândirea acestora în interiorul Thraciei, nefiind confirmate, au fost puse la îndoială de specialiști¹⁰. Prin urmare, rămâne să presupunem că semnele premonetare în discuție – mult deosebite între ele ca dimensiuni și greutate¹¹ – au fost turnate în coloniile ioniene de pe litoral, atât pentru piața internă, cât și în scopul intermediarii mai ușoare a schimburilor comerciale cu „barbarii” din împrejurimi¹². În pofida reprezentării unui vârf de săgeată pe o

¹⁰ De exemplu, C. Preda *op. cit.*, 1991, p. 24-25, cu trimiteri bibliografice. Mai recent, G. Talmațchi, *op. cit.*, p. 599, menționează „... o descoperire mai veche a unui vârf de săgeată-semn monetar în mediul autohton geto-dacic (sic), la nord de Dunăre, în zona dealurilor subcarpatice, pe valea Budureasca (probabil în context Latène, din secolele V-IV a. Chr.)”. Dincolo de limitele cronologice mult prea generoase ale contextului descoperirii, noi nu găsim nimic surprinzător într-o asemenea atestare, ținând cont de legăturile comerciale intense întreținute de populațiile din *Hinterland* cu așezările grecești de pe litoral.

¹¹ Datele diferă practic în funcție de fiecare tezaur discutat, ceea ce pune la îndoială – în opinia noastră – relevanța unei medii, ca dimensiune și greutate, pe ansamblul descoperirilor. Amintim, totuși, părerea unui specialist avizat – C. Preda, *op. cit.*, 1998, p. 35: „Din datele de care dispunem în prezent rezultă că majoritatea pieselor, aproximativ 70-80%, cântăresc între 4-5 g sau, într-un cadru mai larg, între 4-6 g ... Pentru exemplarele provenind de la Olbia și împrejurimi se indică o greutate medie de 4,5 g”. Dar același autor (*ibidem*) vorbește despre piese de la Tomis, care cântăresc între 1,15 și 2,92 g, sau din primul tezaur de la Jurilovca, care urcă până în jurul a 9 g. P. O. Karyškovskij, *op. cit.*, p. 34, se mulțumește să constate la modul general: „Bylo by očen’ važno ustanovit’ otnositel’nuju stoimost’ élektrovych monet i bronzovych nakonečnikov, no ves poslednich kolebletsja v širokom diapazone, i raznye issledovateli polučajut različnyj srednij ves”. Într-un tezaur descoperit în 2000 la Berezan, cea mai ușoară piesă (dintre vârfurile de săgeată) cântărește 1,57 g (Pl. IV, 8), iar cea mai grea – 4,3 g (Pl. IV, 2), vezi V. B. Pivorovič, *Novye nachodki drevnejšich denežnyh znakov na ostrove Berezan’*, în *Let.Pri.*, 5, 2001, p. 150). G. Talmațchi, *op. cit.*, p. 605, atrage atenția asupra a nouă vârfuri de săgeți-semne monetare, de o formă aparte, emise de Kerkinitis și descoperite în Dobrogea, a căror greutate variază între 0,81 g și 1,70 g.

¹² Nu excludem ca vârfurile de săgeată în discuție să fi îndeplinit și funcția de „bunuri de prestigiu” (noi am spune, bunuri de valoare), menite a capta bunăvoința „barbarilor” din *Hinterland* față de grecii de pe litoral. Cf. A. Avram, *Beziehungen zwischen Griechen und Geten im archaischen Histria*, în *StCl*, 27, 1991, p. 27: „Unabhängig von dem, was den künftigen Forschungen zur Symbolik des Pfeiles bei den Thrako-Geten zu entnehmen sein wird, glaube ich, daß die Pfeilspitzenhorte aus der Umgebung von Histria, Tomis und Apollonia Geschenke, Prestigegüter sind, die von den Griechen dem getischen Adel angeboten wurden, um Bündnisse und Mitarbeit zu befördern”. Doar că asemenea „daruri” – credem noi – puteau fi oferite, respectiv acceptate, nu de dragul tezaurizării metalului, ci tocmai pentru valoarea semnelor

măsură de greutate de la Berezan¹³, încercările de a determina valoarea lor exactă prin raportare la argint sau electron rămân prea speculative¹⁴ pentru a putea fi credibile¹⁵.

Constituie subiect de discuție și problema limitelor cronologice între care s-ar fi aflat în circulație vârfurile de săgeată¹⁶. În general, se vorbește despre secolul VI î. Hr., dar mențiunea ἄρδις pe un *skýphos* cu firnis negru¹⁷ demonstrează că, la Olbia, acestea mai erau în uz ca mijloc de plată la începutul veacului următor, în mod evident, în paralel cu primele monede numite „delfinași” (Pl. V). Conform unor precizări mai recente a datei¹⁸, limitele cronologice ar fi cuprinse între mijlocul secolului VI î. Hr. și primele două-trei decenii ale celui următor¹⁹.

respective ca mijloc de schimb pe piața coloniilor grecești. Altfel, ar fi greu de explicat de ce descoperirile unor asemenea tezaur se concentrează exclusiv în teritoriile orașelor respective.

¹³ B. N. Grakov, *Ešče raz o monetach-strelkach*, în *VDI*, 1971 (3), p. 125-127.

¹⁴ V. A. Anochin, *Monety antičnych gorodov Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 1989, p. 6-7, cu tabelul I.

¹⁵ P. O. Karyškovskij, *op. cit.*, p. 34, presupune doar o convenție legală asupra valorii vârfurilor de săgeată din bronz (după număr) raportate la moneda de electron.

¹⁶ Ultima discuție referitoare la problemă (G. Talmațchi, *op. cit.*, p. 596-597) este prea nebuloasă pentru a putea convinge. Decadența folosirii semnelor monetare, pusă pe seama expediției regelui Darius I, nu este decât o supoziție greu de demonstrat. Iar afirmația privind restrângerea teritoriului așezării grecești de la Berezan și scăderea numărului populației în legătură cu protectoratul scitic, denotă o confuzie jenantă între Berezan și Olbia, ca și necunoașterea discuției mai recente din literatura de specialitate despre așa-numitul protectorat scitic. Totodată, convingerea autorului că semnele premonetare sub forma vârfurilor de săgeată s-ar fi aflat în circulație și în secolul IV î. Hr. trădează o cronologie mult coborâtă de unii specialiști bulgari (cf. C. Preda, *op. cit.*, 1998, p. 37), la care G. Talmațchi uită să mai facă trimitere. Am putea semnala și alte inadvertențe, dar nu credem că este cazul să scriem aici o recenzie. Am putea-o face în cazul apariției volumului anunțat de autor la p. 599, n. 42.

¹⁷ L. Dubois, *Inscription grecques dialectales d'Olbia du Pont*, Geneva, 1996, p. 73, nr. 31, care datează inscripția cca. 500 î. Hr.: Ὅς θέλει βενῆν, δεκ' ἄρδις καταβαλὼν πυγίζετω [. . .] Ἡφαίστοδωρον (Cine vrea să sărute, plătind zece vârfuri de săgeată, să sodomizeze [. . .] Hephaistodoros). Cf. B. N. Grakov, *Legenda o skifskom care Ariante*, în S. P. Tolstov (ed.), *Istorija, archeologija i etnografija Srednej Azii*, Moscova, 1968, p. 115; B. N. Grakov, *op. cit.*, 1971, p. 127.

¹⁸ C. Preda, *op. cit.*, 1998, p. 36-37, 39; cf., anterior, P. O. Karyškovskij, *op. cit.*, p. 30.

¹⁹ Păreră mai recentă exprimată de D. Chiekova, *Cultes et vie religieuse des cités grecques du Pont Gauche (VIIe-Ier siècles avant J.-C.)*, Bern et al., 2008, p. 28, denotă cunoștințele vagi ale autoarei asupra subiectului: „Les monnaies-flèches étaient produits pour le territoire d'Olbia et circulaient pendant la première moitié du VIe siècle

Cercetările arheologice au arătat că, tocmai către jumătatea secolului VI î. Hr., ca urmare a unei migrații ample spre vest, centrul de putere scitic se coagulează în zona de stepă și de stepă cu pădure de pe cursul inferior al Niprului²⁰. Aceasta ne-ar permite o presupunere logică – în contextul creșterii activității economice și a contactelor comerciale tot mai intense cu tracii vest-pontici și cu noii stăpâni ai stepei nord-pontice, coloniștii ionieni s-au văzut nevoiți să descopere în noile ținuturi un mijloc de schimb cu valoare mai redusă și cu o circulație mai intensă²¹. Aceasta, deoarece moneda microasiatică de electron sau aur ar fi putut avea o valoare prea mare pentru cele mai multe operațiuni de pe piața internă. În același timp, asimilarea noilor teritorii poate fi asociată, deocamdată, doar cu dobândirea cuprului (ca parte a aliajului bronzului) – cum arată, de exemplu, zăcămintele de la Altân Tepe în apropiere de Jurilovca/Argamum²² – aurul și argintul fiind articole de import.

Aspectele enunțate mai sus, ca și alte fațete ale aceleiași problematici, ar merita, bineînțeles, o cercetare mai aprofundată, dar noi ne permitem să insistăm asupra unei singure întrebări, de o relevanță aparte din punctul de vedere al formelor de reprezentare a nomadismului ca paralelă la sedentarismul elen. Cum s-a ajuns, în mediul greco-barbar din ținuturile nord-vest pontice, la un semn premonetar sub forma unor

av. J.-C. sur le territoire du Bug inférieur où, d'après les observations archéologiques, elles ont été remplacées dès le début de la deuxième moitié du VIe siècle par de nouvelles monnaies en forme de dauphins”.

²⁰ R. Rolle, s.v. *Skythen*, în *DNP*, XI, Stuttgart, 2001, col. 646, cu trimiteri bibliografice și col. 647-648, cu harta „Skythen: Kulturen und Fundbestand (7.-4./3. Jh. v. Chr.)”.

²¹ Să ne fie permisă aici citarea unui comentariu asupra celebrei legi monetare de la Olbia (IK [20], 16; cf. IosPE I² 24; Syll.³ 218), care ar putea fi interesant și în sensul argumentației noastre: „La cité voulait donc que les commerçants arrivent au bureau de change de la cité avec des pièces dont la valeur commerciale était reconnue et non avec des lingots ou autres barres de métal précieux ou bijoux qui figurent dans un certain nombre de trésors monétaires de la région. *Ces métaux non monnayés, et même peut-être encore des dauphins de bronze, étaient peut-être plus volontiers utilisés par les indigènes Scythes de l'arrière-pays* (cursiv V. Cojocaru) qui recevaient de l'argent de l'Oural et qui pouvaient être tentés de traiter directement avec les marchands grecs en quête de blé sans passer par Olbia où la cité imposait un monopole local des transactions” – L. Dubois, *op. cit.*, p. 33.

²² T. D. Zlatkovskaja, *Vozniknovenie gosudarstva u frakijcev VII-V vv. do n.é.*, Moscova, 1971, p. 48; V. A. Anochin, *op. cit.*, 1986, p. 81-83; cf., mai recent, G. Talmaçhi, *op. cit.*, p. 593-594.

vârfuri de săgeată? În căutarea unui răspuns, în ultimele două decenii, tot mai mulți numismați au acceptat²³ sau, cel puțin, au menționat ca interesantă²⁴, o ipoteză avansată de A. S. Rusjaeva. La comentarea unui oracol didymaic descoperit la Berezan²⁵, cercetătoarea de la Kiev a ajuns la convingerea că vârfurile de săgeată cu valoare premonetară ar trebui legate de cultul lui Apollon în ipostaza acestuia de Ietros, respectiv Ietros²⁶. Ca argumente indirecte au fost invocate vârfurile de săgeată aduse ca ofrandă în presupusul sanctuar al lui Apollon Ietros de la Olbia, precum și monedele olbiene sub formă de delfinași (Pl. V), care par să fi evoluat din semnele premonetare amintite (cf. Pl. IV, 1 și 9) sub influența cultului lui Apollon Delphinios²⁷. În același timp, s-a atras atenția asupra unor atribute precum arcul și săgețile reprezentate pe statuile timpurii ale lui Apollon de la Apollonia Pontica și Olbia, ca și asupra tradiției mitice referitoare la Apollon Hyperboreus²⁸.

Indiferent cât de interesantă și importantă ar fi răspândirea și evoluția cultului lui Apollon în arealul pontic, îndeosebi în ținuturile

²³ V. A. Anochin, *op. cit.*, 1986, p. 83-85; P. O. Karyškovskij, *op. cit.*, p. 33; V. A. Anochin, *op. cit.*, 1989, p. 5-6.

²⁴ C. Preda, *op. cit.*, 1991, p. 27; D. B. Šelov, *op. cit.*, p. 147.

²⁵ SEG XXXVI 694; XL 611. Cf. L. Dubois, *op. cit.*, nr. 93. Împotriva comentariului fantezist al primei editoare s-a pronunțat N. Ehrhardt, *Die politischen Beziehungen zwischen den griechischen Schwarzmeergründungen und ihren Mutterstädten. Ein Beitrag zur Bedeutung von Kolonialverhältnissen in Griechenland*, în A. Fol (ed.), *Actes du IXe Congrès International d'épigraphie Grecque et Latine (31. VIII. – 7. IX. 1987)*, Sofia, 1987, p. 116-117. Adaugă, W. Burkert, *Apollon Didym i Ol'vija*, în *VDI*, 1990 (2), p. 155-160.

²⁶ A. S. Rusjaeva, *Milet-Didimy-Borisfen-Ol'vija. Problemy kolonizacii Nižnego Pobuž'ja*, în *VDI*, 1986 (2), p. 49-50; A. S. Rusjaeva, *Religija pontijskich éllinov v antičnuju epochu: Mify. Svjytilišča. Kul'ty olimpijskich bogov i geroev*, Kiev, 2005, p. 229-231.

²⁷ Atestat direct și în repetate rânduri pentru zona de vest și nord-vest a Mării Negre doar la Olbia, ceea ce pare să-i scape lui G. Talmațchi, *op. cit.*, p. 604 (referindu-se la cultul lui Apollon Delphinios): „Acesta ocupa o poziție centrală în cadrul credințelor religioase specifice centrelor grecești milesiene pontice, probabil odată cu jumătatea secolului al VI-lea a. Chr.”; cf. N. Ehrhardt, *Apollon Ietros. Ein verschollener Gott Ioniens?*, în *MDAI(I)*, 39, 1989, p. 121: „In Istros und anderen westpontischen Poleis etwa ist der Kult des Delphinios nicht bezeugt, und hinsichtlich dieser Städte könnte man daran denken, daß der Delphinios vom Ietros verdrängt wurde“. Mai nou, D. Chiekova, *op. cit.*, p. 38, n. 98, face trimitere la o inscripție votivă inedită de la Odessos, ca prima atestare nemijlocită a cultului pentru litoralul vest-pontic.

²⁸ Vezi, rezumativ, A. S. Rusjaeva, *op. cit.*, 2005, p. 231; cf. D. Chiekova, *op. cit.*, p. 27-28.

nord-vestice ale acestuia²⁹, pentru problema pusă de noi în discuție, nu poate fi dată uitării o ipoteză mai veche, argumentată coerent pentru prima dată de B. N. Grakov. Asemănarea până la identitate dintre unele semne premonetare și vârfurile de săgeată de luptă scitice, corelată relatării lui Herodot despre numărătoarea sciților de către regele Ariantas după mulțimea vârfurilor de săgeată³⁰, sunt argumente deloc de neglijat în căutarea unui răspuns cât mai credibil la întrebarea formulată mai sus. În aceeași ordine de idei, nu ni se pare lipsit de interes faptul că și la Atena, între jumătatea secolului VI î. Hr. și până către 480 î. Hr. (altfel spus, concomitent cu perioada de circulație a mijlocului de schimb premonetar discutat aici), în pictura de pe vase un motiv foarte răspândit îl constituia reprezentarea arcașilor sciți³¹. Și mai interesantă, în acest

²⁹ A. S. Rusjaeva, *op. cit.*, 2005, p. 204-261; cf. D. Chiekova, *op. cit.*, p. 15-69. De referință rămâne N. Ehrhardt, *Milet und seine Kolonien. Vergleichende Untersuchung der kultischen und politischen Einrichtungen*. Teil 1: Text, Teil 2: Anmerkungen. ²Frankfurt am Main/Bern/New York/Paris, 1988, partea I, p. 130-147, și partea II, p. 421-442 (n. 339-566). Pentru Apollon Ietros, vezi N. Ehrhardt, *op. cit.*, 1989. Adaugă, D. Chiekova, *op. cit.*, p. 15-37.

³⁰ Hdt. IV 81: Πλήθος δὲ τὸ Σκυθέων οὐκ οἶός τε ἐγενόμην ἀτρεκέως πυθέσθαι, ἀλλὰ διαφόρους λόγους περὶ τοῦ ἀριθμοῦ ἤκουον· καὶ γὰρ κάρτα πολλοὺς εἶναι σφεας καὶ ὀλίγους ὡς Σκύθας εἶναι [- -]. Βουλόμενον γὰρ τὸν σφέτερον βασιλέα, τῷ οὐνονα εἶναι Ἀριάνταν, [τοῦτον] εἶδέναι τὸ πλήθος τὸ Σκυθέων κελεύειν μιν πάντας Σκύθας ἄρδιν ἕκαστον μίαν [ἀπὸ τοῦ οἴστοῦ] κομίσαι· ὃς δ' ἄν μὴ κομίση, θάνατον ἀπέειλε. (Mulțimea sciților nu am putut-o afla cu exactitate, dar au auzit relatări contradictorii despre numărul (lor): și că ar fi foarte mulți, și că sciții ca atare ar fi puțini [- -]. Dorind regele lor, a cărui nume era Ariantas, să afle care ar fi numărul sciților, le-a poruncit tuturor sciților ca să aducă fiecare câte un vârf de săgeată; pe cel care nu ar fi adus, l-a amenințat cu moartea). Pentru precizarea traducerii expresiei ὡς Σκύθας εἶναι „soweit es Skythen seien“, vezi H. Kothe, *Der Skythenbegriff bei Herodot.*, în *Klio*, 51, 1969, p. 71/2. Cf. A. I. Dovatur, D. P. Kallistov, I. A. Šišova, *Narody našej strany v «Istorii» Gerodota: teksty, perevod, kommentarij*, Moscova, 1982, p. 321, n. 485, și p. 322/3, n. 495.

³¹ Vezi discuția rezumativă la B. Bäbler, *Fleissige Thrakerinnen und wehrhafte Skythen: Nichtgriechen im klassischen Athen und ihre archäologische Hinterlassenschaft*, Stuttgart/Leipzig, 1998, p. 165-167. Despre arcașii sciți de pe vasele ateniene, vezi recent A. I. Ivantchik, 'Scythian' Archers on Archaic Vases: Problems of Interpretation, în *ACSS*, 12/3-4, 2006, p. 197-271. În pofida unei argumentații prolifică, nu putem subscrie la teza enunțată de autor de la bun început (p. 197), care, în opinia noastră, mai rămâne de demonstrat: „The real prototype of the 'Scythian' archers were the archers of different ethnical groups first of Median, and later of Persian army. The

context, ar fi descoperirea a peste 80 de vârfuri de săgeată din bronz în incinta unui loc de cult de pe Kerameikos, care au fost legate nu doar de cultul lui Dionysos, ci și de două statui de sciți, găsite în același loc³². Chiar dacă descoperirea a fost catalogată drept „neobișnuită și singulară”³³, noi am vedea o posibilă paralelă în vârfurile de săgeată din bronz aduse ca ofrandă pentru Ahile pe insula Leuke și promontoriul Bejkuš³⁴.

Ca o concluzie la discuția purtată până acum, îndrăznim să presupunem, în forma de vârf de săgeată a semnelor premonetare din spațiul nord-vest pontic, o influență survenită pe linia contactelor cu tracii din *Hinterland* și cu stăpânii nomazi ai stepei nord-pontice, de care coloniștii ionieni trebuiau să țină seama ca parteneri în relațiile comerciale încă de la bun început³⁵. Prin urmare, am avea de a face cu o „descoperire numismatică a tracilor, respectiv a sciților”, chiar dacă

‘Scythian’ attire of the archers on the vases, therefore, has nothing to do with the real Scythians of the North Pontic area”.

³² B. Bäbler, *op. cit.*, p. 178-179, cu trimiteri la publicații anterioare.

³³ *Ibidem*, p. 178: „... der ungewöhnliche und singuläre Fund ...”.

³⁴ S. B. Ochotnikov, *Achilleus auf der Insel Leuke*, în J. Hupe (ed.), *Der Achilleus-Kult im nördlichen Schwarzmeerraum vom Beginn der griechischen Kolonisation bis in die römische Kaiserzeit. Beiträge zur Akkulturationsforschung*. Rahden/Westf., 2006, p. 73; S. B. Bujskich, *Kap Bejkuš – Kap des Achilleus: eine Kultstätte des göttlichen Heros im Mündungsgebiet des Bug*, în J. Hupe (ed.), *Der Achilleus-Kult ...*, p. 136, 139, 143.

³⁵ În acest sens, ar merita menționat un monument iconografic frecvent discutat în literatura de specialitate. Este vorba de un bloc de marmură, descoperit în 1895 în necropola Olbiei, cu două inscripții pe fațetele laterale și două figuri în relief pe cele principale. Dintre mai multe interpretări, propuse de-a lungul timpului, subscriem la opinia lui A. J. Graham (*The Colonial Expansion of Greece*, în J. Boardman, N. G. L. Hammond (ed.), *The Expansion of the Greek World, Eighth to Sixth Centuries B. C.*, *Cambridge Ancient History*, vol. III.2.3, Cambridge, 1982, p. 128/9) care vedea în cele două reprezentări pe Leoxos însuși – sub chipul unui efeb nud și a unui soldat înarmat în manieră scitică. Chiar dacă în cel de-al doilea caz ar fi vorba despre reprezentarea unei amazoane, pentru noi rămâne interesantă dovada iconografică a interferenței greco-barbare în primele decenii ale secolului V î. Hr. Monumentul a fost discutat, mai recent, de Ju. G. Vinogradov, *Die Stele des Leoxos, Molpagores' Sohn, aus Olbia und die skythisch-griechischen Beziehungen im frühen 5. Jh. v. Chr.*, în Idem, *Pontische Studien. Kleine Schriften zur Geschichte und Epigraphik des Schwarzmeerraumes*, Herausgegeben in Verbindung mit Heinz Heinen, Mainz, 1997, p. 230-241 și pl. III, 1-2.

admitem – în consens cu M. I. Rostovtzeff³⁶ – că, în acest spațiu, doar cultura straturilor sociale superioare era scitică. Totodată, să ne fie permisă și o altă ipoteză: nu doar semnele premonetare în discuție, ci și răspândirea cultului lui Apollon Tămăduitorul³⁷ ar putea reflecta contacte întreținute cu populații „barbare”, pentru care arcul era arma principală. Menționăm că, tocmai în această ipostază (neatestată direct în alte regiuni ale *oikumenei*), fiul lui Zeus și al lui Leto, atinge statutul de cea mai importantă divinitate protectoare a orașului la Apollonia Pontica, Histria și Olbia³⁸. Astfel, Apollon Ietros, îndeosebi ca τριτοπόρος, ar fi putut fi recomandat de oracolul de la Didyma ca divinitate protectoare menită să faciliteze contactele directe între coloniile grecești de pe litoral și „bunul sălbatic”, purtător de arc, fie că ne referim la tracii vest-pontici, fie la sciții aflați în migrația lor către vest³⁹. Faptul că primele așezări elene ale

³⁶ M. I. Rostowzew [Rostovtzeff], *Skythien und der Bosphorus. Kritische Übersicht der schriftlichen und archäologischen Quellen*, allein berechtigte Übersetzung aus dem Russischen, neu bearbeitet für Deutschland und mit neuem Kartenmaterial versehen, Berlin, 1931, p. 275; cf. H. Kothe, *op. cit.*, *passim* (îndeosebi p. 39).

³⁷ N. Ehrhardt, *op. cit.*, 1989, încearcă să demonstreze că adorarea lui Apollon în ipostaza acestuia de Ietros și-ar avea originea la Milet/Didyma, de unde ar fi ajuns în ținuturile pontice odată cu mișcarea de colonizare. Este o supoziție logică, sprijinită și de unele argumente indirecte, dar să nu uităm că, deocamdată, nu avem nici o atestare clară a acestui cult în afara arealului pontic. Fapt remarcat, de altfel, și de către autor (p. 122): „Was Ionien angeht, so bleibt zu hoffen, daß der Boden irgendwann zumindest eine einfache Weihung freigibt, die die Existenz des Apollon Ietros-Kultes auch für Kleinasien beweisen würde”. În aceeași ordine de idei, reținem și observația formulată de D. Chiekova, *op. cit.*, p. 35: „Aussi longtemps que la présence du culte d’Apollon *Ietros* ne sera pas confirmée dehors des colonies ouest et nord-pontiques, l’hypothèse de Vinogradov d’un oracle rendu aux premiers colons milésiens nous paraîtra la plus plausible”.

³⁸ Vezi, mai nou, *ibidem*, p. 30. Cf. L. Dubois, *op. cit.*, p. 151: „Le culte d’Apollon médecin est bien attesté dans quelques colonies milésiennes du Pont, en particulier à Apollonia, à Istros, et à Bérézan et Olbia ...”. Remarcăm doar că certitudinea autorului privind originea cultului supralicitează argumentele de care dispunem până în momentul de față „On est donc désormais certain que le culte d’Apollon Médecin a été importé de Milet” (*ibidem*). Cf. *ibidem*, p. 112: „On est donc certain que Apollon Médecin est un dieu importé de la métropole, plus précisément de Didymes, bien que l’on ne possède pas, dans les colonies, de thrace certaine de son aspect oraculaire”.

³⁹ În ceea ce privește adorarea lui Apollon la nordul Mării Negre, în ipostazele acestuia de Delphinios și Ietros, cunoaștem și un *graffito*, datat la sfârșitul secolului VI î. Hr., găsit în unul din tumulii de la Žurovka (adânc în *Hinterland*, la jumătatea

Bosporului Cimmerian s-au aflat, în secolul VI î. Hr., oarecum în afara acestei migrații ar explica, în opinia noastră, de ce în orașele bosporane nu s-au descoperit până acum vârfuri de săgeată cu valoare premonetară⁴⁰, chiar dacă la Pantikapaion, Hermonassa și Phanagoria cultul lui Apollon Ietros este atestat direct⁴¹. Pe de altă parte, credem că nu ar fi exclus ca aceste atestări, ca și cele de la Sinope⁴² de altfel, să aibă ca motivație legăturile comerciale cu ținuturile nord-vest pontice⁴³.

distanței dintre Olbia și Kiev): Δελφινίῳ ξυνή Ἴητροῦ. F. Graf, *Das Kollegium der Μολποὶ von Olbia*, în *MH*, 31, 1974, p. 214, n. 21 nu era convins că fragmentul de cupă cu inscripție ar proveni de la Olbia; cf. N. Ehrhardt, *op. cit.*, 1988, partea II, p. 436, n. 489. Adaugă, L. Dubois, *op. cit.*, p. 116: „La présence dans une tombe d’une coupe attique dont le graffiti ne peut être que dédicatoire est surprenante. Provient-elle d’un vol commis sur l’acropole d’Olbia où aurait été faite une consécration à l’ancien et au nouvel Apollon?”.

⁴⁰ Informația furnizată de D. Chiekova, *op. cit.*, p. 28, privitor la descoperirea de vârfuri de săgeată cu valoare monetară în Bosporul Cimmerian nu corespunde realității și denotă carențe în metoda de documentare a autoarei. În n. 59, aceasta face trimitere la lucrarea lui K. K. Marčenko (scris greșit K. I. Marčenko), *Frakijcy na territorii Nižnego Pobuž’ja vo vtoroj polovine VII-I v. do n.é.*, în *VDI*, 1974 (2), p. 149-161. Iată ce scrie ultimul la p. 155 (la care face trimitere Chiekova): „Napomnim takže, čto monety v vide nakonečnikov strel krome territorij Nižnego Pobuž’ja nakhodjat v Frakii – v rajone Burgaskogo zaliva (v kladakh, slojakh poselenij i pogrebenijakh), v rannikh slojakh Odessosa, v Nizov’jakh Dunaja (v kladakh i na poselenijakh) i, nakonec, v rajone Nižnego Podnestrov’ja (v rannikh slojakh Nikonija)”. La fel, V. A. Anokhin, care, dintre numismații ruși, s-a ocupat cel mai îndeaproape de vârfurile de săgeată cu valoare monetară, nici în lucrările anterioare și nici în recenta sa istorie a Bosporului Cimmerian (*Istoriya Bospora Kimmerijskogo*, Kiev, 1999) nu menționează asemenea descoperiri pentru ținuturile bosporane.

⁴¹ N. Ehrhardt, *op. cit.*, 1988, p. 141; N. Ehrhardt, *op. cit.*, 1989, p. 115. Cf., mai recent, D. Chiekova, *op. cit.*, p. 25 (cu referințe).

⁴² N. Ehrhardt consideră că antroponime precum Ietrokles, respectiv Iatrokles, atestate la Sinope și Gorgippia, ar constitui indicii privitor la existența cultului și în aceste orașe. Dimpotrivă, D. Chiekova, *op. cit.*, p. 34, le consideră argumente insuficiente în absența unor mărturii directe.

⁴³ Cea mai timpurie dovadă epigrafică referitoare la relațiile comerciale dintre comunitățile grecești bosporane cu elenii din zona limanului Bugo-Niprean este o scrisoare privată pe plumb, găsită la Phanagoria și datată cca. 530-510 î. Hr. Vezi, cel mai recent, M. Dana, *Lettres grecques dialectales nord-pontiques (sauf IGDOP 23-26)*, în *REA*, 109, 2007 (1), p. 87): Ὁ παῖς : οὗτος / ἐ Βορυσθένεος / ἐπρήθη : ὄνομα : / αὐτῶι : Φαύλλης, /⁵ πάντα : θέλομεν : / [χρῆ ? ἀπο]δ[όσ]θαί. (Acest sclav a fost cumpărat la Borysthenes pentru a fi vândut; numele lui este Phaulles. Dorim ca toate [datoriile?] să fie plătite).

3. Monedele regilor sciți ca dihotomie nomazi-sedentari

În cea de-a doua parte a demersului nostru, dorim să atragem atenția asupra unui alt aspect interesant al interferenței greco-scitice ca reflecție a circulației monetare la marginea stepei. Spre deosebire de semnele premonetare sub forma vârfurilor de săgeată, de această dată am asista la o influență inversă, odată cu acceptarea monedei ca simbol de legitimare a puterii de către unii dinastați „barbări”. În acest context, am prefera să lăsăm în afara discuției unele emisiuni din bronz de la Nikonion, ca și piesele de argint cu inscripția ΑΤΑΙΟΣ, deoarece legătura acestora cu regii sciți Scyles, respectiv Ateas, rămâne – în opinia noastră – insuficient argumentată. La fel, în cazul monedelor Eminakos, discuția referitoare la statutul purtătorului acestui antroponim este departe de a fi încheiată⁴⁴, ceea ce face discutabilă acceptarea unei influențe scitice asupra monetăriei olbiene din perioada clasică.

Astfel, ne vedem nevoiți să ne limităm la secolul II î. Hr.⁴⁵, când pe teritoriul Scythiei Minor (actuala Dobrogea) șase dinastați cu nume iraniene au bătut monedă în manieră greacă. Până în prezent se cunosc aproximativ o sută de piese din bronz, de diferite tipuri și numeroase variante, cu reprezentări din iconografia greacă și având inscripționate antroponimele Kanites, Charaspes, Tanusa, Akrosas, Ailios și Sariakes⁴⁶. Ultimul apare chiar și pe o drahmă de argint. Cam în aceeași perioadă s-ar data și emisiunile din bronz ale regelui Skiluros, iar în secolul I d. Hr. monetăria olbiană a contribuit la legitimarea puterii dinastiilor sarmați Pharzoios și Inismeus, a căror nume apar pe stateri din aur și piese din argint⁴⁷. O discuție, fie ea și rezumativă, a tuturor aspectelor legate de

⁴⁴ Vezi, mai nou, V. Cojocaru, *Zum Verhältnis zwischen Steppenbevölkerung und griechischen Städten: Das 'skythische Protektorat' als offene Frage*, în *Tyche*, 23, 2009, p. 8 (cu referințe bibliografice).

⁴⁵ Cf. C. Preda, *op. cit.*, 1998, p. 126: „Perioada de emisie, dacă avem în vedere identitatea de tip, stil și tehnică a monedelor, pare să fi fost destul de scurtă și să nu fi depășit cu mult o jumătate de secol, care ar fi acoperit, în principal, în lumina datelor oferite de tezaurul de la Bălgarevo, ultimele trei sferturi ale sec. II î. Hr.”.

⁴⁶ V. Canarache, *Monetele sciților din Dobrogea*, în *SCIV*, 1/1, 1950, p. 213-257; cf. N. A. Frolova, *Monety skifskogo carja Skilura*, în *SA*, 1964 (1), p. 51. Adaugă, G. Talmațchi, *Monede scitice descoperite în Dobrogea*, în *Pontica*, 32, 1999, p. 307-312.

⁴⁷ O discuție rezumativă asupra monedelor Pharzoios, cu trimiteri la literatura anterioară, oferă V. Cojocaru, *Zwei Pharzoios-Goldstatere aus einer ukrainischen Privatsammlung*, în *ThD*, 20, 1999 (1-2), p. 383-386.

aceste emisiuni monetare ar depăși cu mult scopul pe care ni l-am propus, ca și limitele de spațiu impuse unei asemenea contribuții⁴⁸. Ca atare, ne vom rezuma doar la unele observații, pe care le considerăm mai interesante pentru problema cercetată.

În primul rând, remarcăm faptul că arealul de răspândire a descoperirilor de monede „scitice” (Pl. VI) corespunde, în mare măsură, celui în care au circulat semnele premonetare sub forma vârfurilor de săgeată. Este vorba de teritoriile orașelor grecești situate pe litoralul de nord-vest a Mării Negre, ca și de împrejurimile imediate ale acestora. O asemenea coincidență ar putea sugera existența unei piețe greco-barbare în ținuturile respective încă din secolul VI î. Hr.

Pe de altă parte, dat fiind că aproape toate reprezentările de pe aversul și reversul pieselor au legătură cu mitologia greacă, devine evidentă nu numai baterea acestora în comunitățile urbane elene de pe litoral, ci și circulația lor pe piețele interne ale cetăților respective. În acest sens, pledează atât tipologia monedelor și contramărcile unor orașe precum Histria, Tomis sau Callatis, pe unele piese, cât și monogramele magistraților monetari, ca o garanție suplimentară a valorii⁴⁹.

Și mai interesantă ar fi discuția legată de reprezentările de pe monedele dinaștilor menționați mai sus. În Dobrogea cunoaștem doar motive frecvent întâlnite și în cazul emisiunilor cetăților grecești din zonă. Avem în vedere zeități precum Zeus (Pl. VII, 1, 10), Demetra (Pl. VII, 2, 11), Demetra și Core (Pl. VII, 3, 6, 13), Hermes (Pl. VII, 4, 8), Heracles (Pl. VII, 5), Dioscurii (Pl. VII, 7, 12, 14; Pl. IX, 1-3), Apollon, Helios, Hera, precum și atribute ca: acvila stând pe fulgere (Pl. VII, 1, 7; Pl. IX, 3), spice și făclie (Pl. VII, 2, 3), două spice de grâu (Pl. VII, 6, 11, 13), caduceu (Pl. VII, 4, 8), măciuca și tolba (Pl. VII, 5), tolba (Pl. VII, 9), protome de cai (Pl. VII, 12, 14; Pl. IX, 1-2), cornul abundenței (Pl. VII, 10), arcul, trepiedul ș.a.⁵⁰. Chiar dacă, în această

⁴⁸ Pentru o discuție rezumativă mai recentă, vezi C. Preda, *op. cit.*, 1998, p. 120-129; cf. V. A. Anochin, *Die Münzen der scythischen und sarmatischen Könige*, în *HBA*, 18, 1991, p. 141-150. Faptul că studiul lui V. Canarache (vezi, mai sus, n. 46) rămâne încă unul de referință – în pofida interpretărilor pe alocuri „scitomane” (sub influența ideologică a epocii în care a fost publicat) – denotă temeinicia cercetării întreprinse de autor, dar poate fi și o acuză la adresa urmașilor în ale numismaticii, care ar trebui să-și asume curajul unei reluări a demersului în concordanță cu datele actuale ale problemei.

⁴⁹ Vezi tabelul întocmit de V. Canarache, *op. cit.*, p. 254.

⁵⁰ Cf. *ibidem*, p. 256-257.

ordine de idei, influența greacă este cât se poate de evidentă, există indicii care ne-ar permite să presupunem și o influență inversă, ca reflecție a mentalității nomazilor iranieni. Astfel, vulturul și fulgerele apar pe reversul unor piese ca atribute nu doar ale lui Zeus, ci și ale Dioscurilor (Pl. VII, 7; Pl. IX, 3), ceea ce l-a determinat pe V. Canarache să avanseze ideea că, în mediul scitic, divinitatea principală a grecilor ar fi putut fi înlocuită prin Kastor și Pollux⁵¹. La aceasta, remarcăm faptul că și reprezentarea celor două capete alăturate, unul dintre acestea fiind întotdeauna inversat, de pe drahmele de argint ale Histriei mai așteaptă o explicație care să se bucure de consensul specialiștilor⁵². Deoarece nu cunoaștem paralele în numismatica sau chiar iconografia antică, nu ni se pare exclusă și în această situație o influență exercitată de mediul „barbar”. Nu și în cazul faclelor de pe reversul unor monede-Kanites, pe care V. Canarache le considera spade, făcând trimitere la venerarea lui „Ares” de către sciți în relatarea lui Herodot (IV 62)⁵³. De asemenea, mai rămâne de demonstrat – în opinia noastră – dacă arcul (ca atribut al lui Heracles), care apare de două ori pe reversul unor piese cu numele dinastului tocmai menționat, amintește, într-adevăr, mai degrabă de arma nomazilor din stepa nord-pontică decât de cea a coloniștilor mediteraneeni⁵⁴. Dar suntem de acord că reprezentări precum protomele de cai sau tolba de săgeți, chiar dacă nu pot fi interpretate exclusiv ca motive specifice lumii nomade, se puteau bucura de o mare popularitate în mediul scitic.

O reflecție și mai interesantă a dihotomiei nomazi-sedentari se leagă de emisiunile olbiene ale lui Skiluros, menționat de către Strabon

⁵¹ *Ibidem*, p. 229-230.

⁵² Discuție rezumativă la C. Preda, *op. cit.*, p. 51-53 și pl. II; cf. B. Bähler, *op. cit.*, p. 186.

⁵³ Astfel, V. Canarache, *op. cit.*, p. 235-236, 238. În legătură cu pasajul din Herodot, vezi comentariul competent oferit de A. I. Dovatur, D. P. Kallistov, I. A. Šišova, *op. cit.*, p. 300-301, n. 399-400; cf. I. Lebedynsky, *Les Scythes. La civilisation nomade des steppes VIIe-IIIe siècles av. J.-C.*, Paris, 2001, p. 189.

⁵⁴ Vezi V. Canarache, *op. cit.*, p. 225: „Pe unele monete, arcul în tolbă, pe altele arcul scos din tolbă, ne înfățișează alt arc decât cel mediteranean, și anume unul egal încovoiat la ambele extremități, făcut din coarne de bou, caracteristic arcurilor scitice”. Noi cunoaștem doar reprezentări ale arcului în tolbă, ilustrate de autor în Tab. V, nr. 20 și 22, care nu permit o detaliere atât de precisă. Altfel, ținând cont de zona la care ne referim și de data emisiunilor respective, nu ar fi deloc nefiresc să avem de a face cu reprezentarea arcului scitic și nu a celui mediteranean pe monedele invocate.

ca rege al statului scitic din Taurida, cu capitala la Neapolis (VII 4,3 și 7; VII 3,17), precum și în unele inscripții lapidare (Syll.³ 709 = IosPE I² 352; SEG XXXVII 674; SEG XXXIX 692). Capul spre dreapta, cu barbă, de pe avers (Pl. VIII, 1-2), identificat de unii numismați cu portretul regelui⁵⁵, poartă o bonetă ascuțită, asemănător Dioscurilor de pe monedele de bronz ale lui Ailios, Akrosas și Charaspes (Pl. IX, 1-3) ori ca *pileati* de pe vasul de electron din tumulul Kul-Oba⁵⁶. Alte piese poartă ca efigie un cap de femeie acoperit, orientat tot spre dreapta (Pl. VIII, 3-5), sau pe zeul Hermes (Pl. VIII, 6-7). Simbioza celor două lumi diferite devine și mai evidentă în cazul atributelor de pe revers: spicul de grâu cu măciuca și tolba cu arcul (Pl. VIII, 1-2), carul scitic tras de cai (Pl. VIII, 3-5), caduceul (Pl. VIII, 6-7). Plus inscripțiile ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΚΙΛΟΥΡΟΥ și ΟΑΒΙΟ.

În opinia lui G. Dumézil, „... les Scythes font partie de la zone de silence ...”⁵⁷. O asemenea afirmație ar putea părea, la o primă vedere, prea categorică. Dar, dacă ne gândim că mărturiile literare ajunse până la noi, ca și întreaga evidență arheologică, nu ne spun practic nimic despre felul relațiilor dintre sciți și elenii pontici, trebuie să-i dăm dreptate savantului francez. Pentru completarea tabloului istoric, în sensul celor discutate mai sus, nu ne stau la dispoziție decât ipoteze și construcții logice. Astfel, monedele asupra cărora am atras atenția și noi au fost invocate ca argument pentru existența unui protectorat scitic asupra orașelor grecești de pe litoralul de nord-vest al Pontului Euxin. Nu este cazul să insistăm, dat fiind că am avut anterior prilejul să ne oprim amănunțit asupra teoriei așa-numitului „protectorat scitic”⁵⁸, pe care am și respins-o, sperăm, suficient de argumentat. Să ne fie permis, de această dată, să formulăm doar câteva întrebări, direct legate de problematica abordată. Implică oare și emisiunile Kanites, Charaspes, Tanusa, Akrosas, Ailios și Sariakes – la fel ca și monedele cu numele Skiluros în

⁵⁵ Astfel, N. A. Frolova, *Monety skifskogo carja Skilura*, în *SA*, 1964 (1), p. 44. Dimpotrivă, P. O. Karyškovskij, *op. cit.*, p. 102, vorbește despre o zeitate neidentificată.

⁵⁶ H. Eckhardt, *Der schwirrende Tod – die Bogenwaffe der Skythen*, în R. Rolle et al. (ed.), *Gold der Steppe. Archäologie der Ukraine*, Schleswig, 1991, p. 144, fig. 3.

⁵⁷ G. Dumézil, *Romans de Scythie et d'alentour*, Paris, 1978, p. 8.

⁵⁸ V. Cojocaru, *Despre așa-numitul „protectorat” scitic asupra orașelor grecești nord-vest pontice*, în *Peuce (S.N.)*, III-IV, 2007, p. 109-120; cf. V. Cojocaru, *op. cit.*, 2009.

cazul Olbiei – ideea unui protectorat scitic asupra cetăților Histria, Tomi, Callatis ori Dionysopolis? Dacă da, atunci de ce apar contramărci ale orașelor respective pe unele monede ale dinastilor amintiți? Pe de altă parte, dacă „protectoratul” implică și preluarea controlului asupra monetărilor, cum s-ar explica, la Olbia, emisiunile-Skiluros în paralel cu moneda autonomă din bronz? Și dacă România își tipărea la un moment dat, în anii '90 ai secolului trecut, bancnotele în Canada, ar trebui să deducem de aici un protectorat românesc asupra canadienilor? La urmă, dar nu în ultimul rând: ce ar trebui să înțelegem prin sintagma de „protectorat scitic”?

4. Concluzii

La întrebările formulate mai sus, ca și la multe altele referitoare la interferențele greco-scitice reflectate de circulația monetară la marginea stepei, răspunsurile nu pot fi decât parțiale și tributare subiectivismului celui care interpretează izvoarele lacunare. Aceasta nu înseamnă însă, nicidecum, că efortul de aprofundare a cunoașterii referitoare la multitudinea fațetelor mai puțin cunoscute a relațiilor dintre coloniștii mediteraneeni și nomazii asiatici ar fi o luptă pentru o cauză pierdută. Chiar dacă aspectele circulației monetare aduse în discuție de către noi ar putea apărea drept niște curiozități numismatice, ele ar trebui interpretate, într-o măsură mult mai mare, ca două ferestre deschise către studierea pe mai departe a interferențelor culturale în spațiul pontic.

Mai exact, lipsește, deocamdată, un catalog al tuturor descoperirilor, fie că ne referim la semnele premonetare, fie la monedele „scitice”. Rămâne, totodată, un deziderat și colaborarea constructivă dintre numismații români, bulgari și cei din fostul spațiu sovietic la interpretarea materialului documentar. Multe contribuții, mai cu seamă dintre cele publicate în perioada regimului comunist, sunt impregnate de ideologia naționalistă. De exemplu, inițiativa turnării vârfurilor de săgeată cu valoare monetară a fost pusă pe seama Apolloniei de unii numismați bulgari, a Histriei de unii specialiști români și a Berezanului/Olbiei de cei ruși și ucraineni. În istoriografia română „scitomania” perioadei staliniste a fost înlocuită cu „tracomania” „epocii de aur” ceaușiste. Și chiar la mai bine de două decenii de la pseudo - revoluția din decembrie 1989 cercetarea românească continuă să fie sufocată de tendințe naționaliste și de directive aberante impuse de

„cerberii” sistemului torționar prin intermediul unor creaturi slugarnice promovate în fruntea instituțiilor de profil.

Pentru toate aceste dificultăți ale cercetării și interpretării moderne elenii pontici și vecinii lor „barbari” nu poartă, bineînțeles, nici o vină. În căutarea unui *modus vivendi* cu „bunul sălbatic” din ținuturile colonizate, grecii ionieni au descoperit un mijloc de schimb sub forma vârfurilor de săgeată ca o influență a relațiilor comerciale cu lumea tracă și cu stăpânii stepei nord-pontice. În căutarea unui plus de legitimare a puterii, dinastia sciților sedentarizați au acceptat, sute de ani mai târziu, puterea de convingere a monedei grecești.

Zusammenfassung

GRIECHISCH-SKYTHISCHE WECHSELBEZIEHUNGEN IM SPIEGEL DES GELDUMLAUFS AM RANDE DER STEPPE

Neben einigen kurz besprochenen Aspekten der Problematik der Pfeilspitzen als erste Tauschmittel im nördlichen Schwarzmeerraum, wird im ersten Teil des Beitrages versucht, die Untersuchung einer Frage zu vertiefen, die für das Thema „Repräsentation und Nomadismus“ von größter Bedeutung sein könnte: Wie kam es im griechisch-barbarischen Milieu des nordwestlichen Pontos zum Geldmittel in der Form der Pfeilspitzen? Als Schlussfolgerung vermutet der Autor in der Pfeilform, dem frühesten bekannten Geldäquivalent im nord-westlichen Schwarzmeerraum, einen Einfluss der Hirtennomaden und Steppenherren, mit welchen schon die frühesten Kolonisten aus dem Mittelmeerraum in Handelskontakten stehen mussten, also mehr eine „numismatische Entdeckung der Skythen“ durch die Griechen als eine Verbindung zum Apollonkult. Gleichzeitig deuten vermutungsweise sowohl die Pfeilmünzen als auch die Tatsache, dass sich der Apollonkult in seiner Hypostase als Ietros ausserhalb des Pontosraumes nicht verbreitete, auf eine umgekehrte Repräsentation der Bevölkerung, die Bogen als Hauptwaffe hatte. Also könnte Apollon Ietros, besonders als τοξοφόρος, aufgerufen worden sein, die Direktkontakte zwischen den griechischen Pflanzstädten an der nordwestlichen Schwarzmeerküste und den Skythen in ihrer großen Bewegung nach Westen zu erleichtern.

Im zweiten Teil des Beitrages richtet sich die Aufmerksamkeit auf ein weiteres für das Thema „Repräsentativität“ interessantes Ergebnis der Interferenz zwischen den Steppennomaden und den griechischen Siedler an der nordwestlichen Schwarzmeerküste. Zum Unterschied von Pfeilgeld geht es diesmal um einen umgekehrten Einfluss durch die Akzeptanz der Münzprägung als Herrschaftssymbol durch einige „barbarische“ Dynasten. So kommt man bis

ins 2. Jh. v. Chr. hinab, in das Territorium der heutigen Dobrukscha, wo sechs Dynasten mit nichtgriechischen Namen Münzen auf griechische Weise prägten. Derzeitig sind schon etwa einhundert Bronzestücke von verschiedenen Typen und zahlreichen Varianten mit Darstellungen aus der griechischen Ikonographie, aber auch mit den iranischen Namen der Basileis Kanites, Charaspes, Tanusa, Akrosas, Ailios und Sariakes bekannt. Außerdem gehört zum Thema das von dem skythischen König Skiluros in Olbia aus Bronze geprägte Geld.

Obwohl die durchgeführte Untersuchung zwei unterschiedliche historische Kontexte verfolgt, sind die beiden ins Auge gefasste Perioden durch die spezifische Rolle der Nomaden bzw. der Skythen als Parallele zum Bild der griechischen Kultur der städtisch-ländlichen Gemeinschaften geprägt. So bietet der Autor eine explizite Bearbeitung dieser numismatischen Belege aus dem Blickwinkel von „Repräsentation und Nomadismus“. Zwar könnten die diskutierten Aspekte des Geldumlaufs am Steppenrand im Wandel der Zeit als numismatische Kuriositäten erscheinen, sie sind aber vielmehr als zwei offene Fenster zur weiteren Forschung der Kulturinterferenzen im pontischen Raum zu betrachten. Auf der Suche nach einem *modus vivendi* mit den „edlen Wilden“ in neueren Kolonisationsgebieten entdeckten die Griechen das Pfeilgeld als Spiegelreflexion der Handelskontakte mit den Herren der Steppe. Auf der Suche nach mehr Herrschaftslegitimierung akzeptierten Jahrhunderte später die seßhaften skythischen Dynasten die Überzeugungskraft der griechischen Münzprägung.

Tafelverzeichnis⁵⁹

Taf. I. Pfeilgeld: 1. In der Form von Kampfpfeilspitzen; 2. In Blätterform (apud C. Preda, *Istoria monedei ...*, pl. I).

Taf. II. Frühskythische bronzene Kampfpfeilspitzen (apud B. N. Grakov, *Skify. ...*, p. 90).

Taf. III. Verbreitungsgebiet des Pfeilgeldes (apud C. Preda, *Istoria monedei ...*, p. 34, fig. 1).

Taf. IV. Fund von prämonetären Zahlungsmitteln aus Berezan: 1. Münzsegment mit dem Fischkopf auf der Vorderseite (rechts) und der Reliefdarstellung eines Fischpfeils auf der Rückseite (links); 2-8. Pfeilgeld in Blätterform; 9. Fischpfeil; 10. Zweikantige Pfeilspitze (apud V. B. Pivorovič, *Novye nachodki ...*, pl. de după p. 150).

⁵⁹ Desenele au fost executate de colegul Romeo Ionescu, căruia îi adresăm mulțumiri și pe această cale.

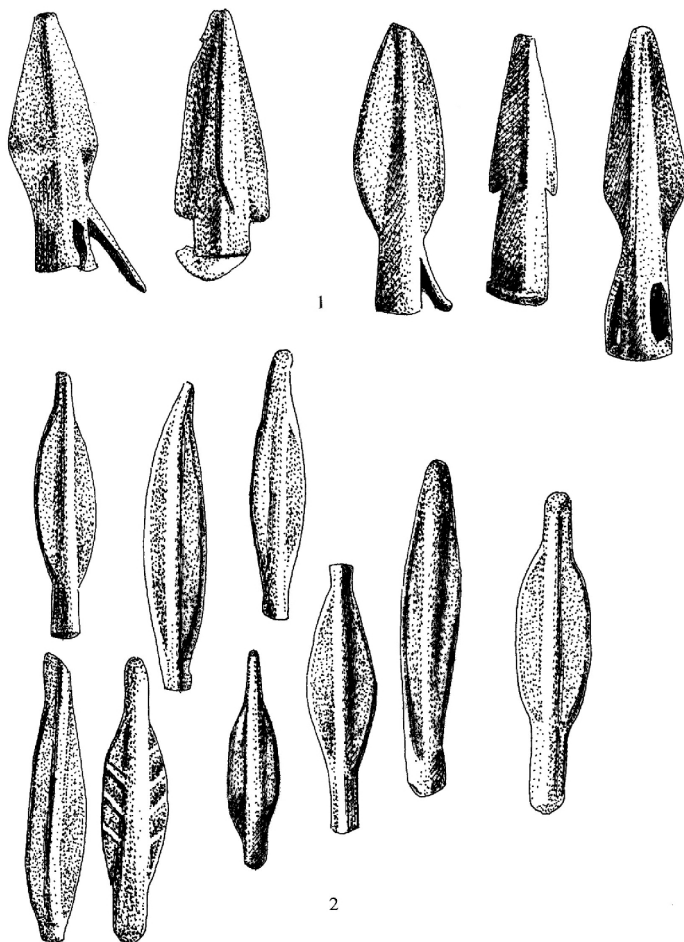
Taf. V. Olbische „Delphine“ (apud A. N. Zograf, *Antičnye monety, Moscova/Leningrad, 1951, Pl. XXX, 7-11*).

Taf. VI. Verbreitungsareal der „skythischen“ Münzen (apud C. Preda, *Istoria monedei ...*, p. 127, fig. 6).

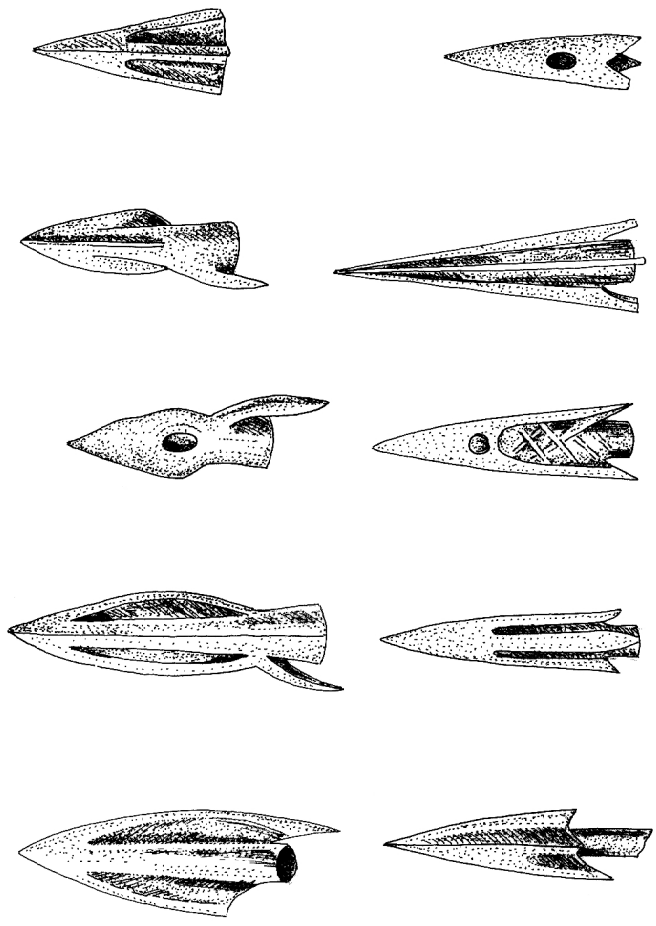
Taf. VII. Prägungen von skythischen Dynasten in der Dobrudscha (apud C. Preda, *Istoria monedei ...*, pl. VIII).

Taf. VIII. Olbische Prägungen des Skiluros (apud N. A. Frolova, *Monety skifskogo carja ...*, p. 46, fig. 1).

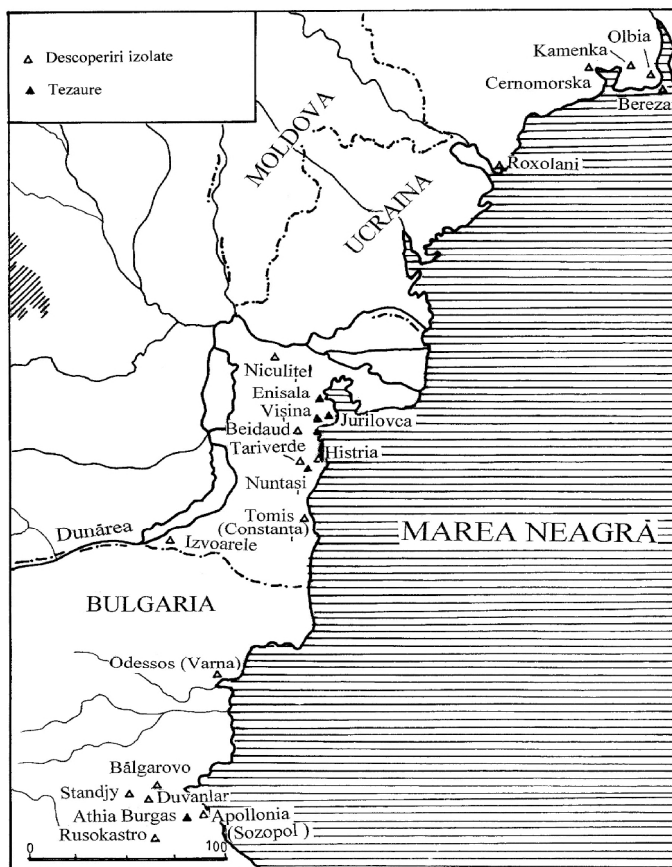
Taf. IX. Dioskuren auf den Ailios- (1), Akrosas- (2) und Haraspesbronzen (3) (apud V. Canarache, *Monetele sciților ...*, p. 224).

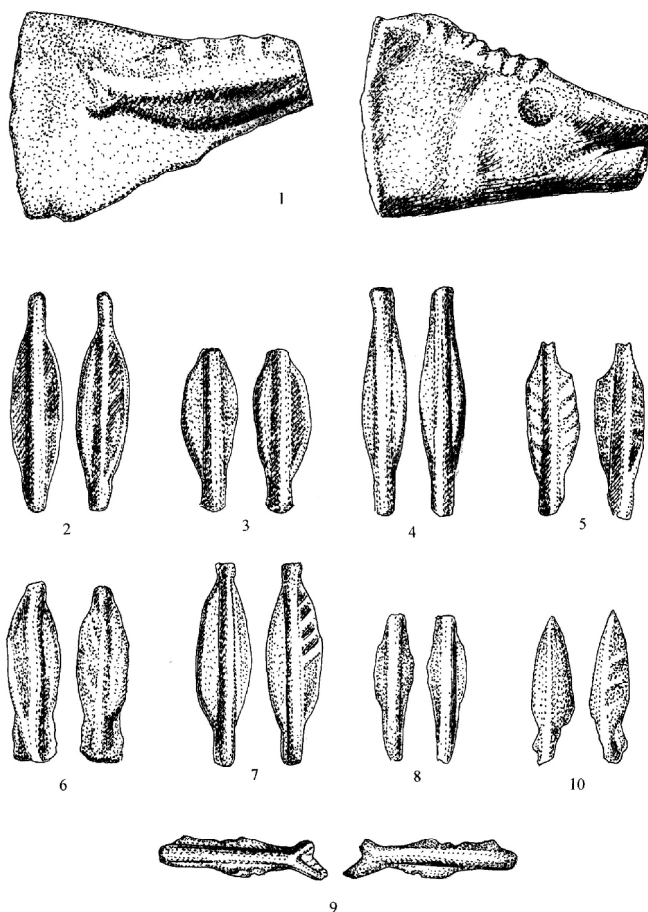
Pl. I. Vârfuri de săgeată ca semne premonetare: 1. Sub formă de vârfuri de săgeată de luptă; 2. Sub formă de frunză (apud C. Preda, *Istoria monedei ...*, pl. I).

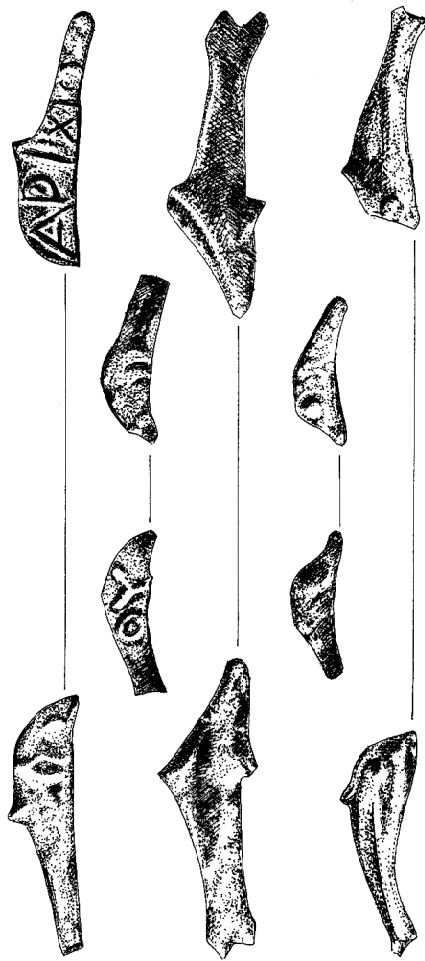
Pl. II. Vârfuri de săgeată de luptă scitice timpurii din bronz
(apud B. N. Grakov, *Skify*. ..., p. 90).

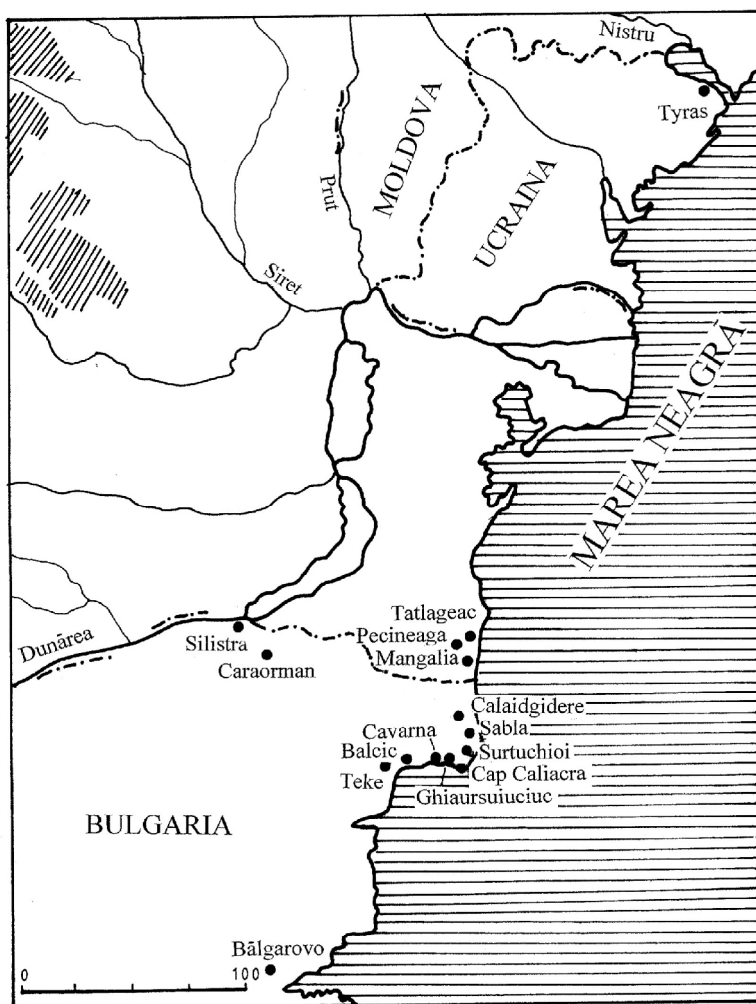
Pl. III. Arealul descoperirilor vârfurilor de săgeată
 (apud C. Preda, *Istoria monedei* ..., p. 34, fig. 1).

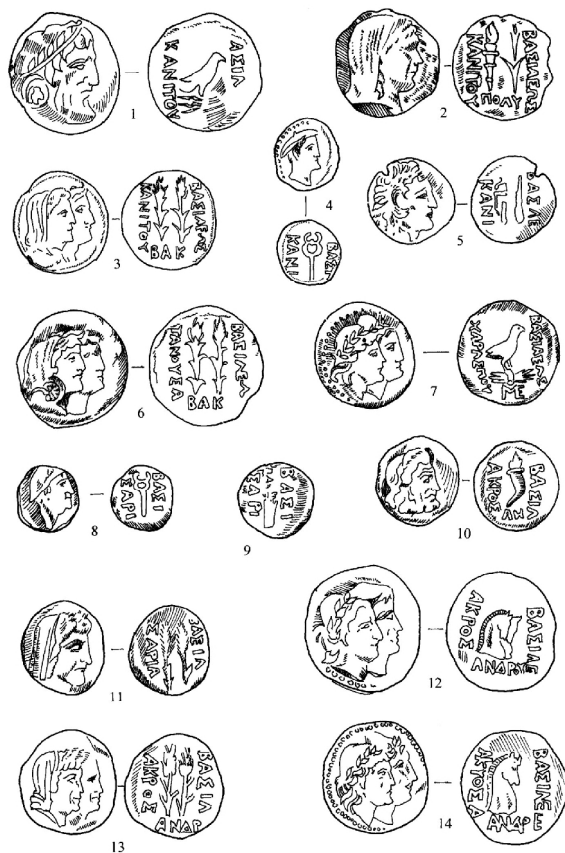
Pl. IV. Tezaur cu semne premonetare de la Berezan: 1. Segment de monedă cu reprezentarea unui cap de pește pe avers (în dreapta) și a unui pește-vârf de săgeată pe revers (în stânga); 2-8. Vârfuri de săgeată-monedă sub formă de frunză; 9. Vârf de săgeată-pește; 10. Vârf de săgeată cu două muchii (*apud* V. B. Pivorovič, *Novye nachodki* ..., pl. de după p. 150).

Pl. V .„Delfinaši” obieni (apud A. N. Zograf, *Antičnye money*,
Moscova/Leningrad, 1951, Pl. XXX, 7-11).

Pl. VI. Arealul descoperirilor monedelor „scitice”
 (apud C. Preda, *Istoria monedei* ..., p. 127, fig. 6).

Pl. VII. Monede „scitice” din Dobrogea
 (apud C. Preda, *Istoria monedei* ..., pl. VIII).

Pl. VIII. Emisiuni olbiene Skiluros
 (apud N. A. Frolova, *Monety skifskogo carja* ..., p. 46, fig. 1).

Pl. IX. Dioscurii pe monede din bronz ale lui Ailios (1), Akrosas (2) și Haraspes (3)
 (apud V. Canarache, *Monetele sciților* ..., p. 224).